

és a zsarnokság, a vezetők és a néptömegek viszonyáról, a néptömegek vélt és valós érdekeiről, az eszményeket és a realitást követő politikáról. Olyan kérdések ezek, amelyek számos történelmi situációban modellálhatók. És Savonarola valóban olyan figura, aki alkalmasnak mutatkozik ezek megjelenítésére. Milyen ember is ő? Egy eszme fanatikusa. Ez a fanatizmus segíti őt nemcsak egyházi, de világi sikerekhez is, ez teszi Firenze korlátlan urává a Mediciek elűzése után. Ám fanatizmusa, amely eddig a pontig sikereinek kovácsa volt, megakadályozza, hogy reálpolitikussá váljon a hatalom birtokában, s végső soron ez vezet bukásához.

A mai ember éppoly nehezen vagy még nehezebben tud azonosulni a fanatizmus bármely formájával, mint a régi firenzeiek felvilágosultjai. A lemondás, a korlátozott, a legtágabban értve önmegtartóztató élet nem eszmény. Így ma nagyobb a távolságunk Savonarolától, mint kortársainak lehetett. S ezért bármennyi is az igazságélem eszméiben és tetteiben, azonosulni nem tudunk vele. Bukása nemcsak ügyetlenségéből, de nézeteinek életidegenségéből is következik. S bár érzékelteti ezt is a regény, nem elég következetesen. S úgy tűnik, hogy Firenze és Savonarola sorsának eldöntésében végül is épp nekik: Firenze népének és Savonarolának volt a legkevesebb része — mert a világpolitikai erők küzdelme döntött. Ám ez a tény nem oldhatja fel a felelősség alól se Savonarolát, se Firenzét.

Az írói távolságtartás hiánya mellett még egy döntő problémája van a regénynek. Az alakformálásé. A regény középponti figurája természetesen Savonarola, s ő viszonylag gazdagon, sokoldalúan jelenik meg, s még az a folyamat is hiteles és érzékletes, amelynek során szerencsétlen ifjúból fanatikus prédikátor, gátlásos emberből másokat terrorizáló, teljhatalomra törő politikus lesz. Savonarola körül az alakok viszonylag nagy tömege jelenik meg, de ez már inkább csak megjelenés s kevésbé megjelenítés. Inkább csak eszével, tárgyi tudásával illesztette be ezeket az alakokat Nagy András a regénybe, s így vértelenül, sokszor felismerhetetlenül mozognak mindvégig. Igaz, hogy ezzel szemben néhány életteli figura él a gyermek és az ifjú Savonarola otthoni környezetében, s főleg igaz az, hogy a firenzei közhangulat, a tömeg megjelenítése általában sikeres. Ha csak Firenze lenne a regény hőse Savonarola mellett, jól is lenne ez így, de hát itt nem esszéről van szó az írói szándék szerint. Az előbbieket azt is jelenti, hogy atmoszferikus összetartó ereje a két pólus a regénynek, s hogy ez a hangulati egység következetesen végigvitt.

Nagy András regénye tehát nagyszabású, de elhibázott munka. Így formailag esetleg igaza lehet az eddigi néhány bírálat szigorának, de tartalmilag kevésbé, mert itt nem egy eleve hibás írói elképzelésről van szó, hanem olyanról, amely a kivitelezés során csak töredékesen sikerült. (*Magvető.*)

VASY GÉZA

Németh G. Béla: Küllő és kerék

Másféle könyv ez, mint a Németh G. Bélától eleddig megszokott s várt finom művelődéstörténeti elemzésekre alapuló távlatos irodalomtudományi értekezések. De nem mintha itt nem lenne ugyanolyan gondos és széttekintő a művelődéstörténeti megalapozás, és nem is mintha a részletesen megalapozott tanulmányok kilépnének a kellőképpen tágasan értelmezett irodalomtudomány köréből. Nem a jellegük és mégcsak nem is tárgyuk más, hanem a szerepük, pontosabban a szerepkörük. Jó szemmel észlelte ezt Bata Imre, mikor nyomban felvette a kötetet az általa leginkább közérdekűnek ítélt könyvek rövid recenziói közé: „A kötet Wilhelm von Humboldtól vett mottójával magát figyelmezteti: »Ne higgye a tudós, hogy ő fordítja a világ útjaira a tudás erőt. Ő a küllő és a kerékagy, a kerék azonban az

iskola«... Németh tanár úr írásainak gyűjteményével az iskolára hagyatkoznék; bölcsészeire, akiket tanított, s akárkire, aki tanulni hajlandó abból, amiben e tanulmányok írója tudós.” És éppen ez a kötet elsőrendű jelentősége, hiszen cseppet sem mindegy az, hogy az olvasók többsége miféle képet alkot magának nemzete irodalmáról. Mert valamilyent, márcsak a kötelező iskolai oktatás miatt is, alkot. A kerék tehát forog, de nem föltétlenül szilárdak benne a küllők. Még az sem lehetetlen, hogy olykor egyáltalában nincsenek is küllők, csak egy üres karikával zsonglőröködnék szemfényvesztő vásári mutatványosok. Nem, nem Németh G. vagy Bata szuggerálja a kép efféle képtelen túlhajtását, de nem árt fölvillantani, hogy ezzel is hangsúlyozzuk tudományos kutatómunka és legszélesebb értelemben vett nevelés nélkülözhetetlen összeköttetéseit.

De lássuk előbb az agyat és a küllőt, azaz azt a képet, amit Németh G. a múlt század második felének magyar irodalmáról és irodalomtudományáról fölvázol. Döntő jelentőségű fél évszázad ez az egész magyar szellemi élet fejlődésében; érthető hát, hogy számos kép és tévkép rögzült róla egymást követően és gyakran egymás mellett. De ha értelmezésekben nem is volt soha hiány, annál inkább releváns elemzésekben; Németh G. Béla éppen erre a hiányra figyelt föl jókor, s türelmes kutatómunkával igyekezett tisztázni a 48, illetve 67 utáni irodalom eszme-, művelődés-, intézmény-, társadalom- és tudománytörténeti jellegzetességeit és kereteit. Ezekre a részletes elemzésekre alapozta szakmai körökben jólismert — és elismert — pozitívizmusképét: azt az univerzális művelődéstörténeti modellt, amely a kiegyezés utáni magyar irodalom — nagy tehetségek jelenléte sőt újratermelődése ellenére is bekövetkező — állandó hanyatlását magyarázta. Megmutatta, hogyan nőtt föl egy egész ifjú nemzedék — Arany László, Toldy István, Asbóth János nemzedéke — igényeiben és színvonalában tökéletesen európaivá épp akkor, amikor Európa eszményeiben — s tán önmagában is — csalódott polgársága tunya jólétbe lanyhultával egyre lejjebb csúszott a nagy emberi alapkérdéseket dogmatikusan elhessentgető pragmatizmus — s méghozzá egy egyre agresszívebb pragmatizmus — „pozitivista liberalizmussal” megideologizált lejtőin. Ez a másodvirágzását élő vagy inkább másodvirágzásra fölgerjesztett pozitívizmus Európa-szerte eleve és észrevétlenül leszerelt minden igazán eredeti és radikális gondolatot; a „kiegyezés” — ez tulajdonképpen Németh G. nagy fölfedezése — aligha korlátozható osztrák—magyar viszonylatokra, legfőljebb — a földbirtokos arisztokrácia és a dzsentri hatalmának viszonylag intakt megőrződése miatt — itt „sikerült” legjobban az a nacionalista propagandával megfejelt refeudalizáció, ami ősi dicsőség, címek, címerek, lobogók, nemzeti góg, urizálás, uniformisok és egyre tökéletesebb fegyverek arzenáljává változtatta a századfordulóra úgyszólván egész Európát. Nagyon pontosan látja Németh G., hogy ebből a szempontból az igazi kiegyezés, az igazi tragédia nem is 67 volt, hanem 75, Tisza Kálmán — azaz a gazdag polgársággal és a földbirtokos arisztokráciával kiegyezett dzsentri — hatalomátvétele. Látja jól, hogy ez a kiegyezés nem tárgyalható relevánsan osztrák—magyar vagy akár közép-európai keretekben. Többször hangsúlyozza, egyre nyomatékosabban, az általános európai koordináták figyelembevételének szükségességét, s ismételten figyelmeztet, „hogy a nemzeti elv torzulásának hagyományaival szinte minden európai nép fiainak tudata alaposan meg van terhelve”. Ám figyelmeztetések és hangsúlyozások ellenére a tényleges tárgyalásban mégiscsak a magyarok húzzák a rövidebbet, hisz róluk van szó, s így aztán olykor akár ama emlegetni szokott állatorvosi tanlövön, rajtuk ábrázoltatik az európai késő tizenkilencedik század összes elképzelhető nacionalista kórsága — magyarként. Mert nem mintha mondjuk Beöthy különösebben rokonszenves jelenségként volna ábrázolható, ámde ősmagyar lovása még mindig csak szelídebb válfaja Treitschke agresszív pängermán mitológiájának, és Rákosi Jenő bornírt magyar „küldetéstudata” csupán szerény árnyéka Kiplig dölőfős „white man’s burden”-jének, amit különben máig közkedvelt dzsungelkönyve valószínűleg épp úgy terjesztett, mint méltán elítélt jingoregényei. Nem, nálunk sohasem volt divat az a széles néprétegeket szédítő vérgőzös „we don’t like to fight but by Jingo if we do” és az a „Deutschland Deutschland über alles”-hangulat, ami a korabeli európai nacionalizmusok úgylehet

legvisszataszítóbb vonása, s épp ebben a korban Közép- és Délkelet-Európa kis népeivel aligha állíthatók szembe globálisan a klasszikus polgári államok, mint ahol „az emberről és társadalomról való eszmélkedésbe olvadt a nemzetről való eszmélkedés”. Gobineau, Heinrich von Stein, Chamberlain, Pégyu, Barrès, Amicis, D’Annunzio s annyi sok kisebb-nagyobb angol, német, francia, olasz író, de más szinten és hasonlíthatatlanul szélesebb körökben Verne Gyula sikerei is mind azt mutatják, hogy akkoriban a klasszikus polgári államokban legalább annyira „a nemzetről való eszmélkedésbe” olvadt „az emberről és a társadalomról való gondolkodás”, mint a Baltikumtól a Peloponnészoszig lakó kis népeknél. S viszont épp itten oldotta példamutató tisztességgel és következetességgel magyarságról való eszmélkedését az emberről való gondolkodás nagy áramába Arany (amint épp Németh G. itt közölt Arany-tanulmányai tárják föl legszebben), s ugyanez mondható Berzsenyi, Petőfi, Vörösmarty költészetéről is. Csinján kell hát bánni e téren az „elmaradásföldrajzi” beosztásokkal, hiszen a nacionalista ideológiákkal szembesülők tragédiáját épp az mélyítette s keményítette végül feloldhatatlanná, hogy nem holmi helyi aberrációval, hanem egy általános európai téveszmerendszerrel kényszerültek szembenézni. Nyugaton csakúgy, mint nálunk. De nálunk — joggal hangsúlyozza Németh G. — még komplikáltabb s nehezebb volt ez az ellenállás, hisz olykor a hosszú nemzeti elnyomás alatt megőrzött s fölnövekedett — szó szerint szent — érzésekkel kellett szembenézni, illetve el kellett (s a történezetnek máig el kell) tudni választania a reformkor, a szabadságharc s a megtorlás éveitől táplált honszeretettől azokat, akik 67, de főként 75 után a hazafiúi érzést — az egész Európát elöntő nacionalista ideológia keretében — a dzsentrikyegyezés hasznára kamatoztatták. A Beöthy-féle történeti-jogi nemzetismisztikából vagy a Rákosi Jenő-féle eklektikus polgári „reform” magyarkodásból — márcsak nivótlanságuk miatt is — elébb-utóbb kilógott a nacionalista lóláb, s így viszonylag könnyű az irodalomtörténész dolga is. Ám Németh G. igazából a komplikált eseteket kedveli, amikor felelős hazaszeretet és kiegyezéses vagy kuruckodó nacionalizmus cseppet sem könnyen elválaszthatóan keveredett valami — látszatra egyáltalában nem elfogadhatatlan — nemzeti ideológiában. Itt érvényesül legszebben a Bata-emlegette „nüanszok” és „tágabb horizont” Németh G.-re jellemző dialektikája, itt mutat igazán az analitikus mérleg finom játéka új utak és régi zavarokat tisztázó eredmények felé. Így például a „Gyulai Budapesti Szemléjét, a Budapesti Szemle Gyulaiját” elemző írásában, melyben pontos mérlegelések hosszú sorozatával támasztja alá már a címben meglepő pontossággal közölt diagnózisát: „defenzió a hatalom fogságában”. Vagy ilyen a *Philológiai Közöny* Heinrichját, Heinrich *Philológiai Közönyét* mérlegelő tanulmánya, melyben messze túl azon, hogy körültekintően bemutatja a magyar irodalomtörténetírás első iskoláját — nem csekély teljesítmény önmagában sem —, rekonstruálja az egész elleniték gyötörte szellemi klímát és azt a hozzá alkalmazkodó intellektuális magatartást, amely állandó de lehetőleg nem lényegi kompromisszumok árán megteremtette és megővta az irodalomtudomány színvonalát, ha nem is tudta a... De interpretáció helyett itt — mert nagyon fontos — idézzük inkább Németh G. összegezését: „Ahhoz volt szellemi ereje és bátorsága, hogy elhárítsa az irodalom művelődéstörténete jegyében a birtokosság Beöthy irodalomtörténetében (is) megjelenő ideológiáját; ahhoz viszont nem volt ereje (tehetsége vagy bátorsága), hogy egy másikat, egy másik esztétikai szintézist magába foglaló szemléletet szögezzen vele szembe. De nyilván elsősorban nem is az egyéni bátorság és tehetség elégtelenségének a következménye volt ez, hanem a társadalmi-művelődési támogatottság és sugalom hiányáé. Így is jelentős erőket vont ki a nacionalista ideológia hatóköréből, jelentős erőkre oltotta a nemzeti művelődés európai összetartozásának érzetét. Az ő munkálkodásának is köszönhető, hogy nacionalista magyar irodalomtudós ugyan szép számmal akadt, de olyan alig egy-kettő, aki faji vagy épp vérségi képletekbe akarta volna kötni-szigetelni az irodalom értékeit.” És itt akár meg is állhatnánk, hisz az akkori Magyarországon és az akkori — ismételtük meg — nacionalizmusok fűtötte Európában nem csekély eredmény ez. De ezzel némiképp meghamisítanánk az idézetet. Mert Németh G. nem elégszik meg ennyivel. Ő szelíden szemére hányja Hein-

richnak, hogy megállt félúton. „Így, ha a Thomas Mann-i mondat variációját kívánánk munkásságára, tevékenységére alkalmazni, az talán így hangoznék: Wissenschaft eines Halbpolitischen, vagy így: Halbpolitik eines Wissenschaftlers. Ahol a »halb« a distanciátartás demonstrálását, a hivatalos ideológiával való azonosulás elhárítását is jelentette, de jelentette a valódi ellenzékiesség vállalásának elhárítását is. Élete alkonyán alighanem ezért is kerülhetett közel a *Nyugat* Babits nevével jelölhető magatartás-változatához.”

Retrospektív szigorúság a „valódi ellenzékiesség” illetén számonkérése? Eligazító magyarázat inkább egy magatartásforma s az általa meghatározott alkotás jobb megértéséhez. Mesteri példája az ilyen magatartás-értelmezésnek a (Zsigmond Ferenc maga korában hevesen támadott monográfiájának alapvető eredményeit föl-elevenítő) Jókai-esszé. Németh G. itt percig se kér számon a nemzeti liberalizmussal szívvel-lélekkel azonosuló mestertől semmiféle ellenzékiességet, de még tartózkodást sem; ellenkezőleg, éppen azt becsüli Jókaiában, hogy „lírai bensőségével, sors-érző melankóliájával” hitelesen és együttérzően megvilágítja „a magyar nemesség, a kisvárosban is otthonos magyar birtokosság pickwicki világát”. Menthetetlenül süllyedő életforma volt ez, de „nincsen hosszantartó, szükségszerűen és szervesen kialakult történeti életforma érték nélkül. A közép-kelet-európai kastélyok, udvarházak és kúriák is megteremtették a maguk igazi emberi kapcsolataikat, formáikat, amelyekben egy Mickiewicz, egy Turgenyev, egy Tolsztoj is el-elgyönyörködött.” S a maga módján Jókai is; az elgyönyörködő s elgyönyörködtető elbeszélővel azonban szembe kell állítani a nemesség apológiájára vállalkozót, akinek „nagyarányú szerkezeti építményei szervesség nélkül, üresen ásítanak, retorikája hangosan kong”. Kong a folyton olvasott és ismételt megfilmesített Jókai-regények többségében máig; Németh G. szíve és ízlése szerint tulajdonképpen csak *Az aranyember* emelne ki közülük, de Németh G. soha meg nem áll ízlésítéleteknél, mélyebbre és most is, és Jókai üresen kongó retorikája mögött, társadalomképe reflektálatlansága mögött fölismeri romantikája primitívseit. A centristákkal — Eötvössel, Szalayval, Keménnyel — ellentétben Jókai soha nem élte át a romantika korai (német—angol) fázisának gyótró és eszméletető küzdelmeit, márpedig „az emberi eszmélés egyetemes folyamatában nincsenek kihagyható láncszemek”. Ahol ezekre a láncszemekre nincsen szükség, ott Jókai művészete — ez *Az aranyember* szerencséje — megél sors-érző pátozából; ámde ahol az eszmélődés szervessége csakis a romantika kínzó eszmevilágának megélése és legyőzése árán volt megteremthető, ott világa külsődleges, erőltetett, kevésbé reflektált maradt.

Épp a kínzó és megnyugtató küzdelmek árán nyert magasrendű reflektáltság emeli ki és rangsorolja Péterfy Jenő írásait; ezt mutatja meg mesterien Németh G. Béla (egész kötete, de tán egész pályája szempontjából) igen fontos Péterfy-tanulmányában. Ez az írás — rendeltetésének megfelelően — görög tanulmányai tükrében mutatja be Péterfy Jenőt, de a tükörkép a teljes embert vetíti elénk; egész írásművészetét, kritikai tisztességét és gondolkozói fegyelmét. Megérteti, ismét a teljes európai kontextust fölillantva, miért jutott el Péterfy meditációi magányosságán emelkedve szükségképpen a görögséghez, miként talált kínzó töprengéseiből Platónban s a korai szofisztikában megnyugtató vezetőt, miért zárta mindenkinél inkább szívébe Szophoklészét. „Belátni értelemmel, megélni érzelemmel, elviselni erkölccsel az emberi lét tragikumát — istenek és utópiák menedéke nélkül —, ez Péterfy vágyott magatartása, ezt véli látni Szophoklészban.” Ez a görögséggel s görögség ürügyén kiküzdött magatartás állította igazából szembe Nietzschével, holott ő is a történelem és az egyén szembesülését tudta kora fő kérdésének, s ugyanúgy vallotta, hogy „nincsen visszaút”. Csakhogy Péterfy „úgy vélte, a világkultúra segítő hagyománya nélkül senki nem felelhet maga semmilyen lényegi kérdésre”. Így lesz ő rokona sok tekintetben „annak a nagy történelemértelmezőnek, akit majd csak a XX. században ismer meg igazán a világ: Diltheynek”.

Sorsdöntő párhuzam, s nyilván nemcsak a Péterfy-értelmezés szempontjából. Hisz az *Utószó* szinte szó szerint megismétli (a tudománytörténet jelenre érvényes

tanulóságként) a belátni — megélni — elviselni sztoikus magatartásmodelljét, s ami még fontosabb: az a XIX. század, amelyikbe Nietzsche, Dilthey és Péterfy szervesen tartozik, többé már nem a pozitívista liberalizmus sivár világa. Németh G.-t nem köti többé a kor egysíkú pozitívizmusmodellje; nemcsak a „nüanszok” területén, ahol eddig is jócskán eltért tőle, de a „tágabb horizontokban” sem. A kötet bevezető tanulmánya ugyan még tételesen megismétli a modellt, de ahogyan haladunk az olvasással, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá, mi minden elért ebben a valójában hihetetlenül gazdag században! A szerkesztő és a kritikus Arany meglepően modern és fölényesen jól tájékozott szempontjai például, vagy a lírikus Arany romantika eredményeit megőrző és klasszikussá transzformáló költészete, „a fásult kebel költészete”; vagy ahogyan Németh G. szép Arany-tanulmányában írja: „deista sztoicizmusa”. Ám mindegy, minek nevezzük, a lényeg az, hogy a szürke praktícizmuson, fölfuvalkodott scientizmuson, szükkeblű evolucionizmuson, mechanikus determináción, szociáldarwinizmuson kívül Németh G. egyre élelkebb érdeklődéssel regisztrál mellettkü vagy ellenükben föltűnő folyamatokat és jelenségeket. Milyen megértő örömmel méltat például vidéki gimnáziumok értesítőiben eltemetett tudományos kincseket! S azután ott volt az elméleti s az empirikus természettudományok — Németh G. többször utal rá — hallatlan föllendülése, honunkban is! De ugyanígy említhető a technika és a műszaki oktatás állandó színvonal-emelkedése, a mezőgazdaság forradalma, a klasszika-filológia s általában a filológiák újjá-, illetve megszületése, a történetírás hatalmas módszer- és szemléletbeli gazdagodása, a századvégen-századfordulón a szociológiai orientáció megjelenése, a képzőművészetek átalakulása és általában a művészi fogékonyság példátlan megnövekedése. Minden volt ez inkább, mintsem „ein dürrftiges Zeitalter”; bár az is volt, kétség-telenül, de végtére valamilyen szempontból melyik kor nem az? Hobsbawm könyvéből mindenesetre jól látható a kor sokféle gazdagsága, s nemrégiben mutatta meg Várkonyi Ágnes, hogy micsoda kincsek áshatók ki a pozitívizmus eladdig sivárnak hitt honi történettudományából!

Félre ne értsük valahogyan: jelen recenzius percig sem kívánja azt a látszatot kelteni, mintha Németh G. Hobsbawm s Várkonyi Ágnes nyomába lépne. Németh G. kitar a „dürrftiges Zeitalter” Thomas Mann-i képe mellett, de egyre inkább regisztrálja a sivárságot támadó vagy oldó momentumokat is. S ezek a szaporodó momentumok a maguk tragikus ütközésével, sztoikus emelkedettségével, üldözöttségével, óvatos különállásával vagy akár korba-simulásával lassan rendszerré rendeződnek ama „tágabb horizonton”, a kiegészés kori magyar irodalom új s az eddigieknél hűbb művelődéstörténeti képévé. Éppen ennek érdekében hangsúlyozza ismételten Németh G. az elfogulatlan, gondosan megalapozott új módszereket s korabeli forrásokat egyaránt ismerő részlettanulmányok s áttekintések égető szükségességét, ezért ismétli unos-untalan, mennyire nem ismerjük még ezt a kort.

A megismerés nyitottsága azonban a múlt kutatóját kétszeresen is a jelenhez köti: a történelem föltárása segít megérteni a jelent, a jelen megértése viszont a múlt megismerését segíti. S az irodalom esetében még ennél is mélyebb a kapcsolat, hisz „az irodalomtudománynak a saját kora irodalmisága jegyében folytonosan, mondhatnánk naponta meg kell határoznia, a múltból mi tartozik ma is az irodalom körébe, s mi csak az irodalom történetébe. Mert a múlt művei állandóan változtatják helyüket a két állomány között. Egyesek a pusztán irodalomtörténetibe kerülnek az irodalomból, de vissza is térhetnek az előbbiből az utóbbiba. S az az oktatáspolitiká vagy az a közművelődés, amely nem támaszkodhat e tekintetben az irodalomtudomány eligazítására, s pusztá irodalomtörténetté vált anyagon próbálja növendékét eljuttatni a művészeti élmény szükségérzetének felélesztéséhez, eleve elvesztette a csatát.” A jelen kötetben közölt recenziók, valamint az irodalomtudományi kutatásokat és az irodalomoktatást tárgyaló dolgozatok így semmiképpen sem tekinthetők egy formális kötöttségeivel is egyre inkább közéleti keretekbe kapcsolódó pálya köteles kitérőinek, sőt még afféle nemes melléktermékeinek se. Hozzá tartoznak, és pedig szervesen, a mindennapi kutatómunkához, a kötet többi tanul-

mányához. S ezek az írások a távlatos tájékozódás igényével, a nüanszok szeretetével, a speciális vizsgálódások szükségességének és jogosultságának hangsúlyozásával mind a tudományhoz nélkülözhetetlen toleráns elégedetlenségre tanítanak. Többet s hasznosabbat történész ma aligha tehet, hiszen erre a reflektáló és kritikus magatartásra igencsak nagy szükség van ma is, „mert korszakok és irányzatok múlnak a magyar irodalomtörténetben, de a kinyilatkoztatás marad”. Márpedig kinyilatkoztatás küllő helyett semmiképpen nem a tudás erővel forgatja a kereket. (*Magvető*.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Lackó Miklós: Szerep és mű

„A legigazabb méltatás a kommentár” — írta mottóként Halász Gábor Kazinczy-tanulmánya elé. Hasonlóképp fogalmazta meg Illyés is az esszéista feladatát: „Az írói alkotás egyetlen elfogadható kritikája: a magyarázat.” Ideológiai elfogultság, metodikai megszállottság egyaránt tévutakra vezethet; az elemzésből vagy indulatos hitvita lesz, vagy pedig a módszer önigazolása. De nem elégítheti ki objektivitásigényünket a másik szélsőség sem: a hermeneutikai gondolkodás abszolút kötetlensége, elvmentes programtalansága. A kommentár a tárgyilagosság műfaja, melyben szerző és téma egyaránt megőrizheti önállóságát. Célja nem valamely egyoldalú prekoncepció bizonyítása, hanem a vizsgált szellemi jelenség természetének teljesebb, mélyebb megismerése. Lackó Miklós új könyvében — amely bizonyos értelemben a korábbi nagy sikerű tanulmánykötet: a *Válságok — választások* folytatásának tekinthető — a kommentár tanulmányírói ars poeticája mellett kötelezi el magát. A kutató „ne folytonosan jót és rosszat elválasztani, mindenáron tanulságokat levonni akaró kritikusként közeledjék egy ötven évvel ezelőtti korszak ideológiai és irodalmi problémáihoz. Inkább az akkori felfogásokat igyekezzék gondosan rekonstruálni” — olvassuk egyetértően Lukács-tanulmányában. Ezzel akaratlanul is oldja a két világháború közti korszak magyar eszmetörténetének merev sematizmusát. Pontosit, árnyal, módosít — azaz hitelesen ábrázol a vagy-vagyok végleteivel mind-egyeddig sommásan elintézett érdemes gondolatokat és magatartásformákat. Anélkül, hogy sine ira et studio elfogulatlanságát összetévesztené önfeladó szenvtelenséggel.

Ideológiatörténeti érdeklődés és esztétikai érzékenység Lackóban szerves egységet alkot. Hajlam, képességek e szerencsés ötvözete teszi igazán alkalmassá vállalt feladatára, mivelhogy — a magyar fejlődés sajátosságaként — szellemi életünk döntő színtere a két háború közötti korszakban is: az irodalom. Az új tapasztalatok és modern gondolatok első megjelenési helye az Európa kulturális állapotára szeizmográfszerűen betájolt esszéműfaj, innen rajzanak ki aztán eszmék, ötletek, hogy a megfelelő tudományszakokban rendszeres teóriákká érlelődjenek. Így a szerző szinte rákényszerül Németh László inspirálta módszerére, a szellemi portréfestésre, társadalmi szerep és emberi személyiség dialektikájának megfigyelésére. Nemcsak elv és funkció mechanizmusa a fontos számára, hanem a fölfogások, elméletek humánus közege is.

Az arckép legfontosabb törvénye a pontosság. Lackó mindig gondosan ügyel elemzéseinek filológiai megalapozására. Nem is eredménytelenül. Így tudja — Gyulai Márta kéziratot hagyatékának tanulmányozása nyomán — Osvát Ernő alakját új megvilágításba helyezni. A Gyulai Pál-típusú irodalomszervező figuráját a „diabolikus szerepjátszóval” cserélni föl, aki belső feszültségeinek, tágas esztétikai szemlélet és kritikusi szigor, morális tisztaság ellentmondásainak szüntelen feloldására kényszerül. Az állóképet fejlődésrajzzá eleveníti: miközben a szerkesztő megpróbál